

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет спеціальної освіти, психології і соціальної роботи
Кафедра спеціальної та інклюзивної освіти

Дипломна робота
магістра

з теми: **«СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД ДИТИНИ
З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ
В ІНКЛЮЗИВНОМУ СЕРЕДОВИЩІ»**

Виконала:
студентка 2 курсу
групи KorOs1-M20z
спеціальності
016 Спеціальна освіта
за освітньо-професійною
програмою Спеціальна освіта
(Олігофренопедагогіка)
**Нестерович Христина
Олегівна**

Керівник:
Дідик Н. М., кандидат
психологічних наук,
доцент кафедри спеціальної та
інклюзивної освіти

Рецензент:
Логвіна О.А.,
кандидат психологічних наук,
доцент кафедри загальної і
практичної психології

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО СУПРОВОДУ ДИТИНИ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ В ІНКЛЮЗИВНОМУ СЕРЕДОВИЩІ	8
1.1. Особливості інклюзивного навчання в освітньому закладі.....	8
1.2. Інклюзивне освітнє середовище як важлива складова освітнього простору дитини з ООП.....	17
1.3. Зміст соціально-психологічного супроводу в інклюзивному освітньому закладі.....	27
Висновки до розділу 1	37
РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО СУПРОВОДУ В ІНКЛЮЗИВНОМУ СЕРЕДОВИЩІ	39
2.1. Організація та методика дослідження.....	39
2.2. Аналіз результатів дослідження та їх інтерпретація.....	43
2.3. Програма соціально-психологічного супроводу учасників інклюзивного середовища.....	62
Висновки до розділу 2	69
ВИСНОВКИ	70
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	73
ДОДАТКИ	83

ВСТУП

Актуальною проблемою розвитку сучасної системи освіти є інклюзивна освіта, яка передбачає спільне навчання дітей із різними психофізичними порушеннями та їх однолітками з типовим розвитком. ЮНЕСКО розглядає інклюзію як процес визнання і реагування на різноманітність потреб всіх тих, хто навчається. У грудні 2009 року Україна ратифікувала основні міжнародні документи у сфері забезпечення прав дітей згідно зі світовими стандартами освіти, соціального захисту та охорони здоров'я. У статті 24 Конвенції ООН про права людей з інвалідністю визначено обов'язок держави щодо реалізації інклюзивної моделі освіти, тобто створення такого предметно-просторового спеціального середовища, яке б дало змогу всім дітям бути однаково рівними учасниками навчального процесу в єдиному освітньому просторі відповідно до їхніх особливостей, потреб і можливостей.

У теперішній час дітей, які мають порушення психофізичного розвитку, в Україні майже 157 тисяч осіб. За останні п'ять років кількість дітей з особливими освітніми потребами зросла майже на 20 тисяч. Тому одним із пріоритетних завдань державної політики є створення умов для їх повноцінної освіти, адекватно їх стану та здоров'я зокрема. Згідно статистики Державної служби якості освіти за останні п'ять років кількість учнів в інклюзивних класах українських шкіл зросла в десять разів. Україна суттєво збільшила темпи впровадження інклюзії в школах. Ще п'ять років тому в інклюзивних класах навчалось вдесятеро менше дітей, ніж сьогодні. Наразі інклюзивне навчання організовано майже у 43% шкіл, у понад 18 тисяч класів.

Інклюзивне навчання полягає у створенні такого освітнього середовища, яке б відповідало можливостям та потребам кожної дитини, незалежно від її особливостей психофізичного розвитку. Інклюзивна освіта – система, за якої учні з ООП реалізують індивідуальні, що відповідають їхнім можливостям, освітні потреби; забезпечуються необхідною підтримкою і супроводом в інклюзивному навчальному середовищі. Досить важливим є соціально-психологічний та педагогічний супровід учнів з ООП. Інклюзивна освіта є

підходом, який допомагає адаптувати освітню програму та освітнє середовище до потреб учнів, які відрізняються своїми навчальними можливостями. Інклюзивна освіта є позитивною не лише для дітей з порушеннями психофізичного розвитку, а й для їх ровесників з типовим розвитком.

Навчання в інклюзивному просторі надає змогу дітям з ООП набути знання і соціальний досвід, що приводить до усунення дискримінації за станом здоров'я, інтелектуального чи психофізичного розвитку. Інклюзивне освітнє середовище визначається як спеціальне середовище, спрямоване на забезпечення сприятливих умов для навчання і всебічного розвитку учнів з різним рівнем здоров'я та освітніми потребами. Створення цих сприятливих умов забезпечує командна робота фахівців психолого-педагогічного та соціального супроводу (психологи, педагоги, соціальні працівники). Вони покликані оптимізувати соціально-психологічний стан та розвиток дитини з ООП під час її навчання в інклюзивному закладі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості організаційного, змістового та методичного забезпечення інклюзивного навчання досліджували такі вчені: С. О. Авдєєва, Н.М. Андрійчук, А. О. Арндарук, А. С. Аріщенко, В. І. Бондар, Л. В. Будяк, І. В. Дмитрієва, А. А. Колупаєва, Н.О. Кулик, І. А. Малишевська, С. П. Миронова, Л. О. Савчук, В. М. Синьов, П. М. Таланчук, О.М. Таранченко та ін. У дослідженнях вчених доведено значення професійної діяльності в інклюзивному освітньому середовищі таких фахівців: психолога (Н.М. Атаманчук, Т.О. Докучина, І.В. Луценко, І.В. Овчаренко, А. Г. Обухівська, Р.П. Попелюшко, Д. Д. Романовська та ін.); соціального педагога (Н.В. Клименюк, Л.І. Міщик, Г.О. Першко, О.В. Польовик, О. І. Рассказова, Т.В. Соловей, Н.М. Суховєєва, О. М. Усик; Н.Є. Чайковський та ін.). У більшості випадків відзначається роль педагогів в інклюзивному навчанні (С. О. Авдєєва, А. С. Аріщенко, Н.П. Артюшенко, М.Г. Буйняк, Н.С. Івашура, І.І. Демченко, О.М. Таранченко та ін.). Разом з тим, особливості соціально-психологічного супроводу дітей в інклюзивному закладі вивчено недостатньо.

Таким чином, недостатня розробленість проблеми та її актуальність зумовили вибір **теми дослідження** – «Соціально-психологічний супровід дитини з особливими освітніми потребами в інклюзивному середовищі».

Мета дослідження – проаналізувати особливості соціально-психологічного супроводу дитини з особливими освітніми потребами в інклюзивному середовищі.

Відповідно до мети визначено такі **завдання дослідження**:

1. Проаналізувати інклюзивне середовище як важливу складову освітнього простору дитини з ООП.

2. Розкрити зміст соціально-психологічного супроводу в інклюзивному освітньому закладі.

3. Провести експериментальне дослідження особливостей здійснення в інклюзивному середовищі соціально-психологічного супроводу з його учасниками.

4. Розробити та апробувати програму соціально-психологічного супроводу учасників інклюзивного середовища, спрямовану на успішне включення дитини з ООП в інклюзивне середовище.

Об'єкт дослідження – процес включення дитини з особливими освітніми потребами в інклюзивне середовище.

Предмет дослідження – особливості соціально-психологічного супроводу дитини з особливими освітніми потребами в інклюзивному середовищі.

Гіпотеза полягає в припущенні про те, що врахування соціально-психологічних умов включення дитини з ООП в інклюзивне середовище та застосування програми соціально-психологічного супроводу учасників інклюзивного середовища дасть змогу покращити процес включення дитини з особливими освітніми потребами в загальноосвітній простір.

Для вирішення поставлених цілей і завдань, відповідно до об'єкта, предмета і гіпотези, були використані **методи дослідження**:

а) теоретичні: аналіз психологічної, соціальної і педагогічної літератури, аналіз нормативних документів; методи узагальнення, систематизація та інтерпретація наукових джерел стосовно означеної проблеми;

б) емпіричні: спостереження, бесіди, опитування, анкетування, експеримент, методики «Бесіда про школу» (за Т. Нежновою), методика «Визначення батьківських установок та реакцій» (PARI) (Р. К. Белл, Е. С. Шеффер); методика для дослідження мотивації прагнення до успіху Т. Елерса.

в) метод математично-статистичної обробки емпіричних даних – кількісні (кореляційний аналіз), якісні.

Теоретичне значення роботи полягає у розкритті в уточненні змісту соціально-психологічного супроводу дитини з особливими освітніми потребами в інклюзивному середовищі, що може стати основою для подальших наукових розвідок цієї проблеми.

Практична значущість роботи полягає у розробці програми соціально-психологічної підтримки учасників інклюзивного середовища, що може бути використане у практичній діяльності команди соціально-психологічного супроводу у роботі з дітьми з особливими освітніми потребами в інклюзивному середовищі.

Апробація результатів дослідження. Результати дослідження висвітлено у таких науково-практичних конференціях: у звітній науковій конференції студентів та магістрантів за підсумками науково-дослідної роботи у 2020 році; у Всеукраїнській науково-практичній конференції «Сучасні соціально-психологічні підходи до збереження психічного здоров'я особистості» (12 жовтня 2021 р.); у Всеукраїнській науково-практичній конференції «Психолого-педагогічний супровід дітей з інтелектуальними порушеннями в умовах спеціальної та інклюзивної освіти» (9 листопада 2021 р.).

Публікації: Опубліковано 1 статтю з теми дослідження.

База дослідження: Заліщицький обласний багатопрофільний навчально-реабілітаційний центр, спеціалізована школа I-III ступенів ім. О.С. Маковея з поглибленим вивченням інформаційних технологій та технологічних дисциплін м. Заліщики (Тернопільська область); Заліщицький інклюзивно-ресурсний центр.

Структура роботи. Дипломна робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел (93 найменування). Загальний обсяг роботи складає 125 сторінок, з них 82 сторінки основного тексту. Робота містить 6 додатків.

ВИСНОВКИ

Теоретичне та експериментальне вивчення проблеми соціально-психологічного супроводу дитини в інклюзивному середовищі дало змогу зробити такі висновки:

1. Інклюзивна освіта – це система послуг, що ґрунтується на принципі забезпечення права дітей на освіту та права навчатися за місцем проживання, що передбачає навчання дитини з ООП в умовах загальноосвітнього закладу. Інклюзивне навчання обумовлює створення освітнього середовища, що б відповідало можливостям та потребам кожного учня, незалежно від його особливостей психофізичного розвитку.

2. Інклюзивне освітнє середовище як специфічне середовище закладу освіти, спрямоване на забезпечення сприятливих умов для навчання і всебічного розвитку дітей з різним рівнем здоров'я та освітніми потребами. При інклюзивному навчанні освітнє середовище та освітню програму пристосовують до потреб учнів, що мають різні навчальні можливості. Включення дитини в інклюзивне середовище передбачає спеціалізований розвиток індивідуальності дитини на основі виявлення її задатків, здібностей, формування інтересів та потреб.

3. Соціально-психологічний супровід дітей з ООП в освітньому закладі важливий для розвитку у дітей з психофізичними порушеннями умінь і навичок у сфері спілкування; установлення гармонійних взаємин між учнями, з батьками, учителями, адміністрацією; стимулювання пізнавальної активності; формування почуття впевненості; розвиток навичок самоорганізації; навчання вирішення життєвих проблем.

Психологічний супровід передбачає систему професійної діяльності психолога, що спрямована на створення психолого-педагогічних умов, які сприяють успішному навчанню та психологічному розвитку кожної дитини в ситуаціях взаємодії у конкретному освітньому середовищі. Психологічний супровід створює соціально-психологічні умови для емоційного благополуччя,

успішного розвитку, виховання і навчання дітей у рамках освітнього процесу. Практичний психолог закладу сприяє розвитку соціальних умінь дітей з ООП, а також надає належну моральну підтримку сім'ям дітей, їхнім рідним і вихователям. Практичний психолог в інклюзивному середовищі також формує психологічну готовність учасників освітнього процесу (учнів, батьків, вчителів, представників адміністрації) до взаємодії з дитиною з ООП.

Соціально-педагогічний супровід дитини з ООП ґрунтується на створенні оптимальних умов для взаємодії учня з соціальним середовищем для попередження прояву несприятливих факторів та формують стійкість до дезадаптації. Соціальний педагог здійснює соціально-педагогічний патронаж учнів та їх батьків; виявляє соціальні питання, що вимагають швидкого вирішення; досліджує соціальні умови розвитку дітей з психофізичними порушеннями; розв'язує проблему соціалізації учнів, питання адаптації; залучає дітей з ООП до участі в гуртках; радить педагогам та батькам шляхи ефективної інтеграції дитини з ООП до колективу ровесників, підтримує сприятливий клімат в дитячому колективі; захищає права дітей з ООП, представляє їх інтереси в правоохоронних органах.

Успішність соціально-психологічного супроводу дитини в інклюзивне середовище залежить від психологічної готовності дитини з ООП до цього процесу та від батьківських соціально-психологічних установок. Важливу роль у соціально-психологічному супроводі та включенні дитини в інклюзивне середовище відіграє також готовність педагогів до роботи з дітьми з ООП; командна робота фахівців соціально-психологічного супроводу та мультидисциплінарний підхід до формування команди.

4. Експериментально здійснено аналіз соціально-психологічних та педагогічних умов включення дітей з ООП в інклюзивне середовище. Проведено дослідження учасників інклюзивного середовища щодо включення дитини з ООП в освітній процес. Результати констатувального етапу експерименту підтвердили значущість і необхідність корекції батьківських установок та батьківської підтримки, цілеспрямованого навчання вчителів

школи до роботи з дітьми з ООП, оскільки аналіз емпіричних даних засвідчив їхню недостатню готовність до здійснення означеного виду діяльності.

5. Розроблено та апробовано програму соціально-психологічного супроводу учасників інклюзивного середовища, спрямовану на включення дитини в інклюзивне середовище. Програма передбачала проведення комплексу тренінгових занять з батьками, педагогами, дітьми.

Завдяки реалізації означеної програми вдалося змінити установки батьків щодо отримання освіти їхніми дітьми; сформувати чітке усвідомлення важливості та ролі соціальної підтримки сімей, які виховують дитину з ООП, а також значущості готовності фахівців до роботи з дітьми з ООП.

Про ефективність програми соціально-психологічного супроводу учасників інклюзивного середовища свідчить позитивна динаміка якісних і кількісних показників сформованості готовності фахівців, батьків та їхніх дітей з ООП до включення дитини в інклюзивне середовище.

Проведене дослідження не вичерпує усіх аспектів означеної проблеми. Перспективними напрямками є подальше дослідження соціально-психологічних факторів та чинників успішного соціально-психологічного супроводу дитини в інклюзивному середовищі; оптимізація командної роботи соціальних інституцій в системі соціально-психологічної підтримки дітей з ООП та їх сімей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авдєєва С. О. Аналіз психолого-організаційних чинників виникнення бар'єрів у впровадженні інклюзивної освіти в навчальних закладах. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія: Психол. науки. 2014. Вип. 1 (2). С. 106–111. URL : [http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvkhp_2014_1\(2\)_20](http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvkhp_2014_1(2)_20)
2. Авдєєва С. О. До педагогічного супроводу дітей із особливими освітніми потребами. *Основні орієнтири розвитку системи освіти Запорізької області у 2013–2014 навчальному році* : метод.рек. / за ред. В. Я. Ястребова, Т. Г. Верозубова. Запоріжжя : Акцент Інвест-Трейд, 2013. Ч. 1. С. 99–104.
3. Авдєєва С. О. Теоретичний аналіз проблеми управління закладами інклюзивної освіти. *Проблеми сучасної психології* : зб. наук. пр. / Ін-т психології ім. Г. С. Костюка НАПН України ; ЗНУ. Запоріжжя, 2013. № 2. С. 60–65. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/pspz_2013_2_13
4. Акішина С. В. Інклюзивні класи. Умови, можливості, перспективи *Початкове навчання та виховання*. 2013. № 27. С. 22–23.
5. Амірбеков Г. Д. Через інклюзивну освіту до толерантного суспільства: освітньо-комунікаційний аспект. *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна*. Серія: Соціальні комунікації. 2013. Вип. 5. С. 47–51. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhISK_2013_1074_5_14
6. Андреева И. В. Сопровождение детей с ограниченными возможностями здоровья. *Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія*. 2013. Вип. 23. Серія 19. С. 3–8. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_019_2013_23_3
7. Андрійчук Н. М. Інклюзивна освіта в сучасній гуманітарній науці: понятійно-категоріальний апарат. *Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Творча особистість учителя: проблеми теорії і практики*. 2016. Вип. 26. Серія 16. С. 3–7.
8. Антощак О. Інклюзивна освіта: шляхи від теорії до практики *Директор школи*. 2016. № 9/10. С. 72–78.

9. Арендарук А. О. До проблеми впровадження інклюзивного навчання в освітній системі України. *Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія*. 2013. Серія 19. Випуск 21. С. 229–234.
10. Арендарук А. О. Досвід впровадження інтеграції та інклюзивної освіти в Україні та за кордоном. *Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія*. 2013. Серія 19. Випуск 24. С. 11–14.
11. Аріщенко А. С. Проблема інклюзивного навчання у вітчизняному педагогічному дискурсі. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2015. № 9. С. 129–134.
12. Аріщенко А. С. Стан розробленості проблеми інклюзивного навчання в Україні та США. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школи* : зб. наук. пр. / голов. ред. Сущенко Т. І. Запоріжжя, 2016. Вип. 47 (100). С. 56–63.
13. Артюшенко Н. П. Организационно-педагогические условия обучения детей с ограниченными возможностями здоровья средствами инклюзивного образования: автореф. дисс.канд. пед. наук. Томск, 2010. 23 с.
14. Атаманчук Н. М. Психологічна готовність дітей з особливими потребами до школи в умовах інклюзивної освіти. *Наука і освіта*. 2014. № 6. С. 11–15.
15. Байдик В.В. Психологічний супровід інклюзивного навчання в умовах ЗНЗ та ДНЗ. *Методичні рекомендації*. Сєвєроденецьк, 2017. 104 с.
16. Битянова М. Р. Организация психологической работы в школе. Москва : Совершенство, 1997. 298 с.
17. Будяк Л. В. Основи інклюзивної освіти: навчально-методичний посібник. Черкаси : Вид. ЧНУ. 2009. 90 с.
18. Буйняк М. Г. Формування психологічної готовності вчителів до інклюзивного навчання дітей з особливими освітніми потребами : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.08. Київ, 2019. 322 с.

19. Бутылкина Т. Л. О роли культурно-образовательной среды в формировании нравственности. *Семья и школа – гаранты нравственного воспитания детей* : материалы IV Родител. форума СЭПШ, (16 марта 2010 г., Харьков, Україна). Харьков, 2010. С. 7–13.
20. Выготский Л. С. К психологии и педагогике детской дефектологии. *Основы дефектологии*. СПб., Москва : Лань, 2003. 654 с.
21. Волковская Т. Н. Особенности работы с родителями в условиях коррекционного дошкольного учреждения для детей с нарушениями развития. *Коррекционная педагогика*. 2003. № 2. С. 62–70.
22. Головань Л. Інклюзивна освіта для дітей з особливими освітніми потребами. *Психолог*. 2012. № 19. С. 10-17.
23. Гречко Л. Психологічний супровід дітей молодшого шкільного віку з вадами психофізичного розвитку в умовах інтегрованого навчання: Автореф. дис...канд. псих. наук: 19.00.08. Кам'янець-Подільський, 2008.
24. Гурська О. Психолого-педагогічний супровід інклюзивного навчання. *Директор школи*. Шкільний світ. 2014. № 10. С. 16-33.
25. Демченко І. І. Теоретичні і методичні засади підготовки майбутнього вчителя початкових класів до професійної діяльності в умовах інклюзивної освіти : автореф. дис. на здобуття навч. ступеня докт. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти», 13.00.03 «Корекційна педагогіка». Умань, 2016. 46 с.
26. Дичківська І. Інклюзивна освіта: шляхи впровадження. *Дошкільне виховання*. 2013. № 12. С. 3-6.
27. Діти з особливими потребами та організація їх навчання : наук. метод. посіб. / за ред. А. А. Колупаєвої, Л. О. Савчук. Київ : Видавнича група «АТОПОЛ», 2011. 274 с.
28. Дмитрієва І. В. Командна взаємодія фахівців у процесі індивідуального супроводу дитини в умовах інклюзивного навчання. *Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки)*. Збірник наукових праць / за ред. В. М. Синьова, О. В. Гаврилова. Кам'янець-Подільський, Медобори-2006.

2016. Вип. 7. URL : <http://aqce.com.ua/download/publications/49/45.pdf/>

29. Дмитренко К.А., Коновалова М.В., О.П. Семиволос. Працюємо з «особливою» дитиною у звичайній школі. Харків : Основа, 2020. 120 с.

30. Докучина Т. О. Особливості діяльності психологічної служби в умовах інклюзивного закладу. *Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки)*. Збірник наукових праць / за ред. В. М. Синьова, О. В. Гаврилова. Кам'янець-Подільський, Медобори-2006. 2016. Вип. 7. URL : <http://aqce.com.ua/download/publications/51/77.pdf/>

31. Журомська Л., Гончар О. Програма психологічного супроводу дітей з особливими освітніми потребами в умовах інклюзії у ЗНЗ. *Психолог*. 2015. № 17-18. С. 69-71.

32. Закон України «Про освіту» № 2145-VIII від 05.09.2017. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>

33. Закон України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» від 05.08.2021. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/875-12#Text>.

34. Закон України «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні» від 31.12.2020. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2961-15#Text>

35. Зверева І. Д., Кияниця З. П., Петрочко Ж. В. Оцінка потреб дитини та її сім'ї: від теорії до практики : навч. посіб. Київ : Задруга, 2011. Ч. II. 286 с.

36. Іванова І. Б. Соціальна робота з людьми з особливими потребами : навч. посіб. для студ. вищих навч. закладів. Київ : ПВП «Задруга», 2011. 416 с.

37. Івашура Н.С., Ангелова А.В. Методичні рекомендації для педагогів загальноосвітніх навчальних закладів. Інклюзивна освіта. Харків : Ранок, 2018. 48 с.

38. Інклюзивна освіта: основні положення. *Директор школи*. Шкільний світ. 2016. № 9-10. С. 21-28

39. Інклюзивне навчання: організаційне, змістове та методичне забезпечення: навчально-методичний посібник / за ред. С.П. Миронової.

Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2015. 236 с.

40. Ілляшенко Т. Д., Стадненко Н. М. Аномальна дитина в школі : навчально-методичний посібник. Київ : ІСДО, 1995. С. 120.

41. Інтерактивні методи навчання : навч. посіб. / За заг. ред. П. Шевчук, П. Фенрих. Щепін : Вид-во WSAP, 2005. 170 с.

42. Кавун Ю., Ворон М. Інклюзивна освіта. *Дефектолог.* 2008. №5. С. 4-11.

43. Клименюк Н. Формування інклюзивної компетентності в майбутніх соціальних працівників в умовах професійної підготовки. *Педагогічні науки : теорія, історія, інноваційні технології.* 2017. № 1. С. 72–86.

44. Козуля В. Інклюзивне освітнє середовище: сутність та особливості. *Молодь і ринок.* 2020. № 5. С. 131-136.

45. Колупаєва А. А. Інклюзивна освіта: реалії та перспективи : монографія. Київ : Самміт-Книга, 2009. 272 с.

46. Колупаєва А. А. Інноваційні підходи до навчання дітей з особливостями психофізичного розвитку. *Нова педагогічна думка.* Рівне. №1. 2004. С. 91–94.

47. Колупаєва А. А., Савчук Л. О. Діти з особливими освітніми потребами та організація їх навчання. Видання доповнене та перероблене: наук.-метод. посіб. Київ: Видавнича група «АТОПОЛ», 2011. 274 с.

48. Колупаєва А.А., Таранченко О.М. Путівник для педагогів та батьків дітей з особливими потребами. Діти з особливими потребами в загальноосвітньому просторі: початкова ланка. Харків: Ранок, 2018. 112 с.

49. Колупаєва А.А., Таранченко О.М. Педагогічні технології інклюзивного навчання. Харків : Ранок, 2018. 160 с.

50. Конвенція про права осіб з інвалідністю. URL : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_g71.

51. Кулик Н.О. Працюватимемо разом. Інклюзивна освіта. Освіта України. 2015. № 17. С. 7

52. Левченко И. Ю. Психологическая помощь семье, воспитывающей ребенка с отклонениями в развитии : методическое пособие. Москва : Просвещение, 2008. 239 с.

53. Ленів З. Підготовка кадрів для створення оптимальних умов дітям із порушеннями психофізичного розвитку в інклюзивному середовищі. *Особлива дитина : навчання і виховання*. 2014. №3. С. 13–19.

54. Лещій Н. П. Професійна підготовка майбутніх фахівців до роботи з дітьми з порушеннями психофізичного розвитку в умовах інклюзивної освіти. *Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки)*. Збірник наукових праць / за ред. В. М. Синьова, О. В. Гаврилова. Кам'янець-Подільський : ПП Медобори-2006, 2012. Вип. III. С. 156–164.

55. Лещинская Т. Л., Коноплева А. Н. Интегрированное обучение детей с особенностями психофизического развития: монография. Москва : НИО, 2003. 232 с.

56. Лист Міністерства освіти та науки, молоді та спорту України «Про організацію психологічного і соціального супроводу в умовах інклюзивного навчання» від 26.07.12 р. 1/9-529 URL : https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/30376/.

57. Луценко І. В. Правові аспекти запровадження інклюзивної освіти в Україні. *Інклюзивна освіта – освіта для усіх*. 2014. С. 8–17.

58. Луценко І. Психологічний супровід дитини з особливими освітніми потребами в умовах інклюзивного навчання. *Практичний психолог: школа*, 2013. № 10. С. 4–15.

59. Малишевська І.А. Інклюзивне освітнє середовище : генеза поняття. *Особлива дитина : навчання і виховання*, 2016. №3. С. 19–26.

60. Миронова С. П. Інклюзивна освіта: теорія та практика : навч. метод. посіб. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка. 2012. 192 с.

61. Миронова С. П. Командний підхід до психолого-педагогічного супроводу дітей з вадами психофізичного розвитку в умовах інклюзивної

освіти. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки*. Луганськ : Луганський національний університет імені Тараса Шевченка, 2011. № 14 (225). С. 108–112.

62. Миронова С. П. Нова українська школа : особливості організації освітнього процесу учнів початкової школи в інклюзивних класах : навчально-методичний посібник. Тернопіль : Астон, 2020. 176 с.

63. Миронова С. П. Педагогіка інклюзивної освіти : навч.-метод. посіб. Кам'янець-Подільський : КПНУ ім. Огієнка, 2016. 264 с.

64. Миронова С. П., Гаврилов О. В., Матвеева М. П. Основи корекційної педагогіки : навч.-метод. посіб. / за заг. ред. С. П. Миронової. Кам'янець-Подільський : КПНУ ім. Огієнка, 2010. 264 с.

65. Міщик Л. І. Основні аспекти підготовки соціальних педагогів до організації виховної роботи в закладах інклюзивного навчання. *Наукові записки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя. Психолого-педагогічні науки*. 2014. № 2. С. 190–194.

66. Навчання і виховання дітей з особливими освітніми потребами: сучасні підходи : навчально-методичний посібник / В. Войтко. Кропивницький: КЗ «КОІППО імені Василя Сухомлинського», 2016. 84 с.

67. Наказ Міністерства освіти і науки України «Про затвердження Концепції розвитку інклюзивного навчання». Інформаційний збірник та коментарі Міністерства освіти і науки України. Київ, 2010. 7 с.

68. Наказ Міністерства освіти і науки України «Про затвердження примірного положення про команду психолого-педагогічного супроводу дитини з особливими освітніми потребами в закладі загальної середньої та дошкільної освіти №609 від 08.06.2018. URL : <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-primirnogo-polozhennya-pro-komandu-psiologo-pedagogichnogo-suprovodu-ditini-z-osoblivimi-osvitnimi-potrebami-v-zakladi-zagalnoyi-serednoyi-ta-doshkilnoyi-osviti>

69. Овчаренко І. В. Психологічний супровід дитини з особливими освітніми потребами в інклюзивному класі. *Таврійський вісник освіти*. 2017.

№1 (57). С. 249–254.

70. Основи інклюзивної освіти. Навч.- метод. посібник / за заг. ред. А. А. Колупаєвої. Київ : «А. С. К.», 2012. С. 38–49.

71. Першко Г. О. Зміст корекційної роботи соціального педагога з дітьми, які мають особливості психофізичного розвитку в інклюзивному навчальному закладі. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія соціально-педагогічна*. 2012. Вип. 20 (1). С. 194–202.

72. Поінформованість, сприйняття та ставлення до ідеї інклюзивної освіти. URL : <https://blanki-ua.com.ua/zayava/19143/index.html?page=4>

73. Попелюшко Р.П. Психолого-педагогічний супровід дітей з особливими потребами в інклюзивному навчанні. *Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна»*. 2014. №1(9). С. 109–113.

74. Постанова Кабінету Міністрів України від 16.08.2017 №588 «Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах». URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/872-2011-%D0%BF>

75. Прядко Л., Фурман О. Готовність педагога загальноосвітнього навчального закладу до роботи з дітьми з особливими освітніми потребами як успішний фактор інклюзивного навчання. *Формування готовності педагогічних працівників до роботи з дітьми з особливими освітніми потребами в умовах інклюзивного навчання*. URL : conferenc.php/376/

76. Психологічний супровід інклюзивної освіти : методичні рекомендації / за заг. ред. А. Г. Обухівської. Київ : УНМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2017. 92 с.

77. Психолого-педагогічні засади технологій супроводу дітей з особливими освітніми потребами у процесі їх соціальної інтеграції : кол. монографія / авт. кол.: Т. В. Жук, Т. Д. Ілляшенко, Т. Д. Каменщук, А. Г.

Обухівська, Г. В. Якимчук ; наук. ред. А. Г. Обухівська, Т. Д. Ілляшенко. Київ : Ніка-Центр, 2020. 113 с.

78. Рассказова О. І. Розвиток соціальності учнів в умовах інклюзивної освіти : теорія та технологія : монографія. Харків : ФОП Шейніна О. В., 2012. 468 с.

79. Рассказова О. І. Соціальний педагог – суб'єкт розвитку соціальності учнів в інклюзивній школі. *Соціальна педагогіка : теорія та практика*. 2013. № 4. С. 72–79.

80. Романовська Д. Д. Інклюзивне навчання в школах: методологія психологічного супроводу. *Психолог*. 2012. № 21. С. 39-41.

81. Синьов В.М., Бондар В.І. Освітня інтеграція учнів з інтелектуальними порушеннями: навч.-метод.посіб. Київ : Вид-вл НПУ імені М.П. Драгоманова, 2015. 398 с.

82. Синьов В. М., Шульженко Д. І. Психологія інклюзивної освіти учнів зі спектром інтелектуальних та аутистичних порушень. *Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки)* : зб. наук. пр. / за ред. В. М. Синьова, О. В. Гаврилова. Кам'янець-Подільський : Медобори-2006, 2017. Вип. 9. Т. 2. С. 251–258.

83. Соловей Т. В., Чайковський Н. Є. Змістовні компоненти професійної компетентності соціального працівника інклюзивного закладу освіти. *Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна»*. Хмельницький : Вид-во ХІСТ, 2013. №1 (7). С. 220–224.

84. Суховєєва Н. М. Соціально-педагогічні аспекти інклюзивної освіти та підготовки фахівців у вищій школі. *Збірник наукових праць Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2013. Вип. 42. С. 192–197.

85. Таланчук П. М., Кольченко К. О., Нікуліна Г. Ф. Супровід навчання студентів з особливими потребами в інтегрованому освітньому середовищі. Київ : Соцінформ, 2004. 128 с.

86. Таранченко О. М. Тенденції сучасної освіти: роль педагога у створенні ефективної інклюзивної школи. *Дефектологія*. 2011. № 1. С. 18-24.

87. Усик О. Підготовка майбутніх соціальних педагогів до діяльності в системі інклюзивної освіти. *Проблеми підготовки сучасного вчителя*. 2013. №8 (Ч. 2). С. 322–329.

88. Хохліна О. Теоретичні засади удосконалення змісту освіти школярів із порушеннями інтелекту на перетині століть. *Особлива дитина: навчання і виховання*. 2014. № 2. С. 28–37.

89. Чайковський М. Є. Інклюзивна компетентність як складова професійної компетентності суб'єктів навчально-виховного процесу. *Педагогіка і психологія професійної освіти: науково-методичний журнал*. 2012. № 2. С. 15–21.

90. Шевців З. М. Теорія і методика професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи до роботи в інклюзивному середовищі загальноосвітнього навчального закладу. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук 13.00.04. теорія і методика професійної освіти. Рівне : 2017. 47 с.

91. Шпек О. Люди с умственной отсталостью: обучение и воспитание. Москва. 2003 428 с.

92. Юрків Я. І. Сутність та специфіка соціально-педагогічної роботи з дітьми з обмеженими можливостями. *Соціальна педагогіка: теорія та практика*. 2012. № 1. С. 21–28.

93. Як організувати інноваційні соціальні послуги для дітей з особливими потребами. Моделі та документи. Рання інтеграція та інклюзивне навчання / авт. кол. : О. О. Савченко, Г. В. Кукуруза, Ю. М. Швалб та ін. : Упоряд. Л. Л. Сідельнік. Київ : ЛДЛ, 2007. 256 с.